

TEKEL DERECESE VE TEKELCİ KÂRI

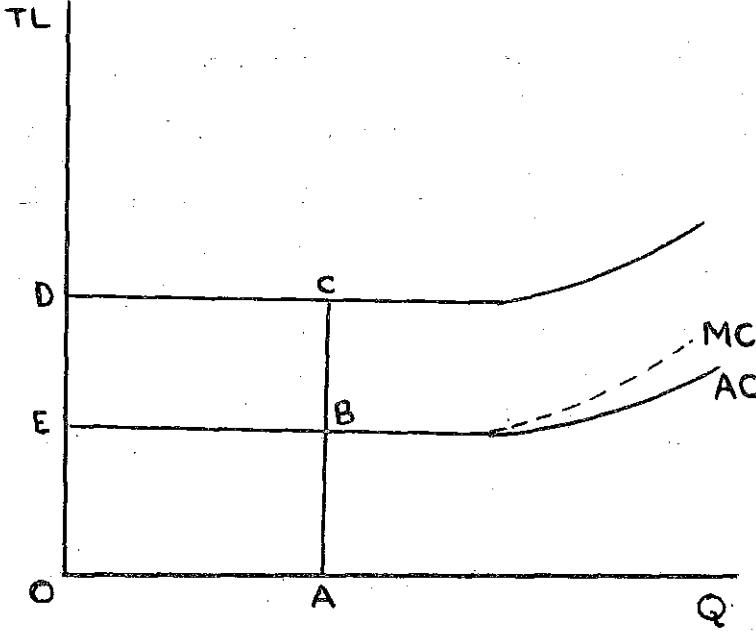
Doç. Dr. Erdoğan ALKİN

Neo - klâsik teoride tekелci kârı, ayrı bir gelir türü olarak ele alınır, fakat ekonomide malların çoğunun tam rekabet şartları altında üretildiği varsayıldığından bu gelir hacim bakımından pek önemsenmez. Bununla beraber bugün kârlar içinde genel olarak bir tekелci unsurun yer aldığı kabul edilmektedir. Bu tekелci unsur, toplam hasıla içindeki fiili kâr marjının, tam rekabetteki kâr marjından geniş olduğu durumlarda belirir. Kısa dönemli kısmi denge varsayımları altında, tam rekabet kâr marjı marjinal maliyetle ortalama maliyet arasındaki farkla ölçülür. Tekel şartları altında ise bu marja, fiyat ile marjinal maliyet arasındaki fark da eklenmektedir. Yani eksik rekabet halindeki kâr haddi ile tam rekabet halindeki kâr haddi arasında, birinci lehine bir fark vardır. Bu sebepten nisbi kâr payı ile tekел derecesi arasında aynı yönde biri ilişki mevcuttur.

Eksik rekabet halinde kısa dönem emek ve sermaye miktarlarının sınırlı ve bu faktörlerin birbirleriyle ikame edilemez durumda olduğu varsayılırsa, tam kapasite sınırına kadar ortalama ve marjinal maliyet (MC) eğrileri miktar eksenine paralel ve birbirlerine çakışık durumda seyredeceklerdir¹. Yani, eksik kapasitenin mevcut olduğu bir durumda, ortalama ve marjinal maliyet birbirine eşittir ve seviyeleri değişmez. Marjinal maliyetin sadece ücretlerle ham madde giderlerinden müteşekkil olduğu varsayılmaktadır.

Şekle göre üretim OA seviyesinde iken OABE alanı toplam ücret ödemeleri ile ham madde masraflarını göstermektedir. Fiyat OD iken kâr, faiz gelirleri ile amortisman ve maaşlar toplamı BCDE alanına eşittir. Toplam gelir de OABE+BCDE=OACD alanı ile belirtilebilir.

1) M. Kalecki - *Readings in the Theory of Income Distribution*, Philadelphia 1949, sh. 197-217.

ECDE alanının OACD alanına oranı *tek el derecesi* olarak tanımlanmaktadır².

Yani fiyat P iken tek el derecesi

$$= \frac{BCDE}{OACD} = \frac{ED \times EB}{OD \times OA} = \frac{(OD - OE)OA}{OD \times OA} = \frac{P - MC}{P} \dots\dots\dots (1)$$

oranı ile gösterilebilir.

Kısa dönemli kâr maksimizasyonu halinde, marjinal gelir marjinal maliyete eşit olacağından, tek el derecesi aslında talep elâstikliğinin tersidir.

Toplam gelir, mal miktarı ile fiyatın çarpımına eşittir. $TR = P.Q$. Bu ifadenin miktar değişkenine göre diferensiyeli alınırsa şu eşitlik

2) A. Lerner, «The concept of monopoly and measurement of monopoly power» adlı makalesinde tek el derecesine benzer bir *tek el gücü* kavramını tanımlamaktadır. (*Review of Economic Studies*, 1943, sh. 109).

elde edilir: $d(TR) = \frac{dP}{dQ} Q \cdot dQ + P dQ$. Eşitliğin her iki yanını $P \cdot dQ$

ile bölündüğünde $\frac{dP}{dQ} \frac{Q}{P} + 1 = \frac{d(TR)}{dQ} \frac{1}{P}$ denklemine varılır.

Sol taraftaki ilk ifade talep elâstikliğinin tersidir. Yani

$$-\frac{1}{e} = 1 - \frac{d(TR)}{dQ} \frac{1}{P} = 1 - \frac{MR}{P} = \frac{P - MR}{P} = \frac{P - MC}{P}$$

yazılabilir.

Fiyat şu unsurların toplamına eşittir: Ortalama müteşebbis kârı (e_a), ortalama faiz, amortisman ve maaşlar (o_a), ortalama ücretler (w_a) ve ortalama ham madde giderleri (r_a); marjinal maliyet ise, marjinal faiz, amortisman ve maaş giderleri (o_m) ile marjinal ücret (w_m) ve marjinal ham madde giderleri (r_m) toplamına eşittir.

Şu halde fiyatla marjinal maliyet arasındaki fark şu denklemlerle gösterilebilir:

$$\begin{aligned} P - MC &= e_a + o_a + w_a + r_a - o_m - w_m - r_m \\ &= e_a + (o_a - o_m) + (w_a - w_m) + (r_a - r_m) \dots \dots \dots (2) \end{aligned}$$

Marjinal maliyet değişmez varsayıldığından, ortalama ve marjinal maliyet eğrileri birbirine çakışmıştır. Yani marjinal ücretle ortalama ücret, marjinal ham madde giderleri ile ortalama ham madde giderleri birbirine eşittir :

$$\begin{aligned} w_a &= w_m & \text{veya} & & w_a - w_m &= 0 ; \\ r_a &= r_m & \text{veya} & & r_a - r_m &= 0 . \end{aligned}$$

Marjinal faiz, amortisman ve maaş giderlerinin de önemsiz olduğu varsayıldığında (2). denklemini şu şekilde yazmak mümkündür :

$$P - MC = e_a + o_a \dots \dots \dots (3)$$

Bu denklemin her iki yanını firmanın üretim miktarı (X) ile çarpıldığında, gayrisafi sermayedar geliri ile maaşlar toplamı elde edilir :

$$X (P - MC) = X (e_a + o_a) \dots \dots \dots (4)$$

(1). denklemin her iki yanı da üretim miktarı ile çarpılıp yeniden düzenlendiğinde şu eşitliğe varılır :

$$X (P - MC) = X P_{\mu} \dots\dots\dots (5)$$

Bu $X (P - MC)$ değeri, (4), denklemde yerine konup bütün ekonomi için toplam alındığında

$$\sum X P_{\mu} = \sum X (e_a + o_a) \dots\dots\dots (6)$$

denklemini elde edilir.

Toplam müteşebbis geliri E ile, toplam maaşlar ise O ile gösterilebilirse

$$\sum X P_{\mu} = E + O \dots\dots\dots (7)$$

denklemine varılır. Bu denklemdeki $\sum X P$ terimi toplam gelir olup T ile gösterildiğinde

$$\bar{\mu} = \frac{E + O}{T} \dots\dots\dots (8)$$

ifadesi elde edilir. $\bar{\mu}$, ekonomideki ortalama (tartılı) tekel derecesidir.

Gayrisafi milli hâsıla A , toplam ücret ödemeleri W ile gösterilecek olursa şu özdeşliğe varılır :

$$A \equiv E + O + W .$$

Şu halde (8.) denklem de

$$\bar{\mu} = \frac{A - W}{T} \dots\dots\dots (9)$$

şeklinde yazılabilir. Burdan da toplam hâsıla içinde ücret payı

$$\frac{W}{A} = \frac{1}{1 + \bar{\mu} \frac{T}{W}} \dots\dots\dots (10)$$

olarak bulunur.

Yukarıdaki denklemden de görüldüğü gibi, nisbi ücret payı ile tekel derecesi ters orantılı, nisbi kâr payı ile tekel derecesi doğru

orantılı olarak ilişkilidir. Yani ekonomide tekel derecesi arttıkça nisbi ücret payı düşmekte ve sonuç olarak nisbi kâr payı yükselmektedir.

Nisbi kâr payındaki yükselişi sadece tekel derecesindeki artışa bağlamak doğru değildir. Çünkü tekel derecesindeki artış fiyatları yükselttiğinden aynı zamanda T/W oranı da büyümektedir. Yani tekel derecesi artarken hem μ hem de T/W yükselerek beraberce W/A oranını küçültmekte ve kâr payını yükseltmektedir. Veya örneğin, ana ham madde fiyatlarında meydana gelen bir artış bütün fiyatları aynı yönde harekete geçireceğinden yine T/W oranı büyüyecek ve nisbi ücret payı azalıp kâr payı artacaktır. Şu halde tekel derecesi veri iken bile hammadde fiyatları, ücretlere göre bir yükselme gösterirse T/W oranı da artacak ve nisbi kâr payı yükselen bir seyir izleyecektir.

Tekel derecesi ile nisbi kâr gelirleri arasında açık ve kesin bir ilişki kuran bu görüş gerçeklere oldukça uygun düşmektedir. Teorinin zayıf noktaları sabit marjinal maliyet varsayımı³ ile tekel derecesinin doğrudan doğruya talep elâstikliğine bağlanması hususudur. Tek firmanın malına olan talep elâstikliği ile faktörler arasındaki ikame elâstikliği kavramını birbiriyle bağdaştırmak çok güçtür. Eksik rekabet piyasalarındaki firmaların fiyatlarını, satış fonksiyonlarının elâstikliklerine baakararak tâyin ettikleri kesin olarak ileri sürülemez. Bu piyasalardaki fiyatlama işleminin bağımsız gelir ve maliyet fonksiyonları dikkate alınarak girşilen kâr maksimizasyonu teşebbüslerinin sonucu olduğunu iddia etmek de güçtür. Ayrı firmalar tarafından uygulanan fiyatların birbirinden bağımsız olduğu varsayılmadıkça, tek bir firmanın malı için talep eğrisi kavramı tutarsız bir hâle gelir.

Sonraları bu tenkitler dikkate alınarak tekel derecesi ile talep elâstikliği arasında bir bağlantı kurmaktan ve kâr maksimizasyonu varsayımından vazgeçilmiş, fiyatın maliyetlere oranı doğrudan doğruya tekel derecesi olarak tanımlanmıştır⁴. Fakat bütün sorun bu tekel derecesinin ekonomideki tüm üretim kesimleri üzerinden nasıl toplanacağıdır. Daha doğrusu tekelci bir firmadan bahsetmek gerçek-

3) Sabit marjinal maliyet eğrisi varsayımını tenkit eden yazarlar arasında J.M. Keynes (Relative movements of real wages and output - *The Economic Journal* 1939, sh. 44-49), J. Robinson (*The Accumulation of Capital* - 1956 sh. 183) ve M. Reder (*Rehabilitation of partial equilibrium theory* - *American Economic Review*, 1952, sh. 191-192) bulunmaktadır.

4) M. Kalecki - *Theory of Economic Dynamics*, London 1954, sh. 12.

lere uygun düşmekle beraber, eksik rekabet şartları içinde çalışan bir sanayi tanımı yapmak çok güçtür. Öte yandan ekonominin bütünü için tekel derecesi, toplam gelirin toplam maliyete oranı olarak tanımlanmaktadır. Halbuki kapalı bir ekonomide, ham madde v.s. giderleri konu dışı bırakılırsa, en önemli maliyet unsuru ücret ödemeleridir. Şu halde toplam gelir ile toplam maliyet arasındaki fark da gayri safi kârlara girmektedir. Bu takdirde, tekel derecesi zaten nisbi ücret payının tersi demek olmaktadır. Yani aslında tekel derecesi ile nisbi ücret payı arasında bir ilişki kurulamamakta, aynı kavram iki ayrı şekilde tanımlanmış olmaktadır. Böylece bir kısır döngü içine düşülmekte ve izah edilmek istenen husus yine kendisi ile açıklanmaktadır.

Tekel derecesi piyasa ilişkileri terimleriyle (örneğin, çeşitli firmaların mallarına olan talebin çapraz elâstiklikleri ile) tanımlanmadıkça ve bu piyasa ilişkilerinin, fiyatlarla maliyetler arasındaki bağlantıyı nasıl tâyin ettiği açıklanmadıkça bu sorunlar çözülemez hale gelir. Aslında nisbi kâr gelirin, piyasaların bünyesiyle ve rekabet eden güçlerin zayıf veya kuvvetli olmasıyla yakından ilişkili olduğu açıktır.

Bu konuda diğer bir görüş de, eksik rekabet piyasalarındaki firmaların fiyatlarını, talebe bakmadan uzun dönemli üretim maliyetlerini dikkate alarak tâyin etmekte olduklarıdır. Bu maliyetler içinde, kullanılan sermayenin normal getirisi de mevcuttur. Özellikle imalât sanayiinde, fiyatlar, kısa dönemli kâr maksimizasyonu kriteri ile tâyin edilmezler. Kâr marjları, kısa dönemli talep değişmelerine karşı duyarlı olmayabilir.

Tenkid niteliğindeki bu görüşler fiyatların talepten bağımsız olarak tâyin edildiğini (yâni mevcut fiyat teorisinin tutarsızlığını) ileri sürmekte, fakat yeni bir teori de kuramamaktadırlar. Fiyatlar talepten bağımsız olarak tâyin ediliyorsa neden bazı firmalar diğerlerinden daha başarılı görünmektedir? Normal kâr düzeyi nedir? Nasıl tâyin olunmaktadır? Aslında neo-klâsik değer teorisi ne kadar karmaşık ve belirsiz olursa olsun, değer tâyini ve fiyatlama mekanizmasını başka yoldan izah etmeye çalışan görüşler yine de bu konuya bir açıklık getirememektedir.